

Тамара Яценко
Черкаський державний
університет ім. Б. Хмельницького
м. Черкаси

ОСОБЛИВОСТІ ВНУТРІШНЬОЇ ДИНАМІКИ ПСИХІКИ

Матеріалістичний, а точніше діяльнісний підхід, який домінував в радянський період розвитку психології, акцентуючи увагу на зв'язку психіки (свідомості) з практикою, дещо знецінював, зтушовував функції внутрішніх детермінант феномену психічного. Саме тому вважалося, що свідомість є вищим рівнем регулювання характеру діяльності на основі прийнятих людиною цінностей та моральних норм. Прокомуністична мораль не могла вважати прийнятною думку про те, що людина не є господарем свого внутрішнього світу, оскільки потрібно було визнати існування несвідомих душевних процесів, які не піддаються контролю з боку людського розуму.

В ті часи передбачалось, що моральні норми стають інтегральним компонентом життя особистості під впливом ідеології і, за таких умов, майже зовсім не враховувалась наявність несвідомої інстанції психіки з усім її функційним багатством, автономією та взаємозв'язками із свідомим. Результатом цього є той факт, що в діяльнісному підході свідоме відіграє домінуючу роль, що визначало спрощене розуміння мотивів поведінки суб'єкта. При цьому за кадром досліджень залишалось не лише несвідоме, як внутрішній феномен, що не вписувався в зовнішню детерміновану категорію психічного, а й такі категорії, як немотивовані вчинки, ірраціональні дії, інфантильні та регресивні прояви поведінки. У зв'язку з цим із активного категоріального апарату психолога тих часів випав сам по собі феномен несвідомого, а значить не досліджувались взаємозв'язки між свідомим та несвідомим. В психології тих часів, зрозуміло, не знаходилось місця “психологічним захистам”, уже не говорячи про такі поняття як витіснення, опори, “хибне коло”, закон “вимушеного повторення” та ін.

В результаті такого дискретно-однобокого розуміння сутності феномену психічного дослідницькі зусилля психологів не сприяли просуванню вперед за новизною та адекватністю одержуваних результатів. Іншими словами, психологи прорадянського періоду шукали ключик психологічних знань там, де було світло від променів прокомуністичної ідеології. В результаті такого стану речей в психології зачасти створювалась ілюзія фундаментальних та прикладних досліджень, які були безплідними за своєю практичною спроможністю, та відрізнялись фрагментарністю розуміння психічного, що обумовлювало артефакти. Саме на такому “дисфункційно-науковому фоні” і почала зароджуватись в 70-80 роках практична психологія, якій важко було спиратись на академічну психологію, що не була “господаркою категорії психічного”. Практична психологія, на відміну від академічної, може просуватись вперед та розвиватись лише спираючись на цілісний феномен психіки, на розуміння свідомого та несвідомого у їх взаємозв'язках, в процесі психологічної практики, якою передбачається цілісна взаємодія із спонтанно функціонуючим суб'єктом в ситуації “тут і тепер”. Щоправда, окремі наукові школи, особливо грузинська, докладали великих зусиль до зрушення проблеми несвідомого з мертвої точки, про що свідчить Міжнародний конгрес у Тбілісі та опублікування чотирьохтомника “Несвідоме” 1978р. Проте, в переважній більшості психологів не виявилось науково-практичного підґрунтя, методологічного рівня та належної ерудиції для адекватного сприйняття проблеми несвідомого в контексті функційно-цілісного розвитку психіки. Психологічна наукова спільнота до цього часу продовжує рухатись в дискретно-діяльнісному напрямі. Категорія ж несвідомого значною кількістю фахівців використовується подібно приспіву в пісні: про неї періодично згадують, але вона все ще не набуває дієвості та істотного впливу на зміст та характер досліджень. Разом з тим, за часи розвитку України як вільної держави, помітною стала практична зорієнтованість частини психологічних досліджень. Особливі зусилля в цьому напрямі докладає Інститут психології ім. Г.С.Костюка на чолі з академіком АПН України С.Д.Максименком, який є провідним фахівцем в галузі методологічних проблем психології і надає всіляку підтримку розвитку галузі “Практична психологія”.

Матеріал даної статті отримано на основі емпіричних результатів групової психокорекції за авторським методом активного соціально-психологічного навчання (АСПН).

Метод АСПН¹ з часом набув не лише глибиннопсихологічної орієнтації в плані психокорекції, але й можливості наукового дослідження психіки в її свідомих та несвідомих проявах та взаємозв'язках. Особливий поштовх в цьому напрямі надала відкрита нами, десятиріччя тому, методика психоаналізу комплексу тематичних малюнків. Саме завдяки репрезентативному емпіричному матеріалу, який адекватно об'єктивує закономірності несвідомої сфери, та системному підходу в його аналізі ми змогли вичленувати лінійні взаємозалежності в структурній організації психіки, в доповнення до “вертикальних”, встановлених З.Фрейдом. Отримані результати цілком вписуються в поняття “система” (див. рис.1).

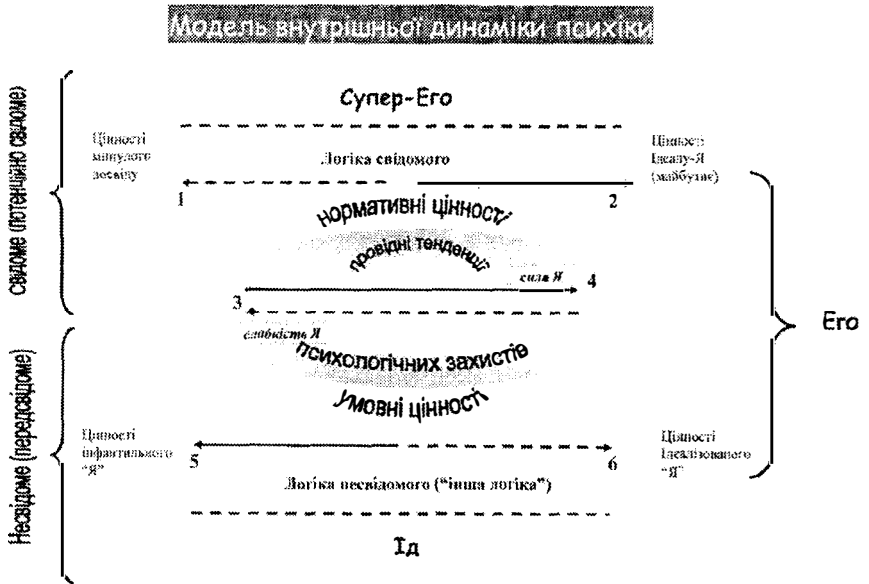
“Система” (від грецького) означає ціле, складене із частин, це сукупність елементів, які знаходяться у певних відношеннях та зв'язках один з одним та структурованість кожного системного об'єкта. Система незмінно характеризується не лише наявністю зв'язків і відношень між утворюючими її елементами, але й нерозривною їх єдністю. Система проявляє свою цілісність у взаємозв'язках з оточуючим середовищем. Розуміючи психіку як цілісне системне утворення, ми намагались розкрити її внутрішню динамічну сутність, від розуміння якої залежить прогнозування поведінки суб'єкта. Як відомо, такий підхід орієнтує дослідження на розкриття цілісності об'єкту та механізмів, що її забезпечують, на виявлення багатоманітності взаємозв'язків та зведення їх в єдину концептуальну систему, картину. Поняття і принципи системного підходу дозволяють фіксувати недостатність старих, традиційних підходів в постановці та розв'язанні поставленої проблеми. Саме системний підхід сприяє виявленню більш широкої пізнавальної реальності, порівняно з діяльнісним підходом до розуміння психіки.

На рис.1 ми представляємо “Модель внутрішньої динаміки психіки” як результат наших наукових узагальнень матеріалу групової психокорекції за методом АСПН на протязі 22 років.

¹ Яценко Т.С. *Психологічні основи групової психокорекції*. – К.: Либідь, 1996.

Яценко Т.С. *Активная социально-психологическая подготовка учителя к общению с учащимися*. – К., 1993.

Яценко Т.С., Кмит Я.М., Мошенская Л.В. *Психоаналитическая интерпретация комплекса тематических психорисунков (глубиннопсихологический аспект)*. – М.: СИП РИА, 2000.

В основу “Моделі” покладено об’єктивування механізмів інтрасуперечностей та психодинаміки в рамках внутрішньої цілісності психіки.

Наша оцінка конфліктів в соціальних відносинах (стосунках) знаєє серйозних змін завдяки визнанню того, що їх динамічною засадою може бути неперервна інтрапсихічна боротьба протилежних тенденцій. Результати системного аналізу внутрішньої психодинаміки показали складність об’єкту “психічне” та багатоманітність взаємозв’язків між суперечливими по своїй суті підструктурами, які адекватно можна окреслили поняттям **“антиномія”**, провідним значенням якого є єдність та поєднання суперечливих тенденцій. Наше дослідження переконує, що саме такий характер мають внутрішні суперечності психіки як цілісної системи. Протистояння та протидію (антагонізм) психіка виявляє в процесі контактів із зовнішнім середовищем, що відображають структурні компоненти по-вертикалі: Ід (Воно), Его (Я) та Супер-Его (Зверх-Я). “Модель” демонструє їх структурну систему в синтезі лінійних (поздовжніх) взаємозалежностей, об’єктивує сутнісну суперечливість кожної з підструктур і водночас їх єднання без небезпеки взаємного нівелювання, усунення котроїсь із суперечливих сторін або злиття. Саме такі взаємозалежності внутрішніх динамічних характеристик психіки відповідають філософській категорії **“антиномія”**, що не виключає антагонізму відомих підструктур “по вертикалі” (по З.Фрейду). Тому в

параметрах розуміння суперечностей психіки є різниця „по вертикалі” (які включають взаємини суб’єкта із соціумом), навантажених антагонізмом, і лінійні взаємозалежності “по горизонталі” - як єдність та єднання суперечливих підструктур, які ніколи не знімають існування одна одної, симультанно не зливаються і в той же час існують лише в поєднанні (див. рис.1).

Якщо сутність зовнішніх суперечностей підпадає під дію закону діалектики: “єдність і боротьба суперечностей”, то внутрішня суперечливість психіки (інтрапсихічний конфлікт) регулюється законом: “єдність і поєднання суперечностей”. Для більш точного розуміння внутрішньої суперечності важливо прояснити філософські категорії “зовнішнє” і “внутрішнє”.

Зовнішнє виражає властивості предмету як цілого і способи його взаємодії з оточуючим середовищем, а внутрішнє – будову самого предмету, його склад, структуру і зв’язки між елементами². В процесі пізнання зовнішнє, як правило, виступає як таке, що виявляє себе безпосередньо, і доступне прямому спостереженню як властивість, як зв’язки предметів, що сприймаються емпірично. Внутрішнє ж, як правило, приховане від зовнішнього спостереження і може бути виявлене лише завдяки теоретичному дослідженню, в процесі якого вводяться такі сутності, закони, що недоступні прямому спостереженню - концепти. В цьому значенні рух пізнання є рухом від спостережуваного до таких феноменів, що не піддаються прямому спостереженню, до концептів. Причому внутрішнє розкривається через зовнішнє, останнє є способом вираження, виявлення внутрішнього, завдяки зовнішнім його проявам відкривається можливість пізнання концептів.

Внутрішнє виражається в різних символічно-знакових формах. Несвідоме, як різновид внутрішнього, виражається в символах; свідоме ж - в знаках. Єдність свідомого і несвідомого виражає цілісність психічного.

Найбільш рельєфно цю нерозривну єдність свідомого та несвідомого виражає Его (див. Рис.1, праворуч).

В “Моделі внутрішньої психодинаміки” Его розглядається як базова структура. Слабкість Его - в домінуванні примітивних захисних механізмів, що детермінуються глибиннопсихологічними цінностями (цінностями інфантильного “Я”) і мають різноспрямовані тенденції: “до сили Я”, “до слабкості Я”. Тенденцію “до сили Я” виражають ситуативні захисти, а “до слабкості Я” - базові захисти. Вкажемо на регресивні прояви Его, що засвідчують його слабкість назовні: відсутність толерантності до тривоги, нездатність до керування своїми імпульсами, нерозвинутість

² Философский энциклопедический словарь. - М.: Советская энциклопедия, 1983. - С. 86.

каналів сублимації, слабкість диференціації себе і об'єктів (що можна віднести до “неспецифічних” аспектів слабкості). Ригідність характеру інколи помилково відносять до сили, проте, на нашу думку, ні ригідність, ні його “зверхлабільність” не є ознаками сили чи слабкості Его. Однією із найважливіших задач розвитку і інтеграції Его є синтез ранніх і пізніх інтроєкцій, ідентифікацій в стабільне і цілісне Его. Розщеплення захищає Его від конфліктів засобами дисоціації або активної підтримки окремо інтроєкцій і ідентифікацій яскраво вираженого конфліктного характеру, незалежно від міри їх доступу в свідомість.

Якщо звернутись до внутрішньодинамічного плану, який відображено в Моделі, то привертає увагу схожість підструктур психіки, що відносяться до свідомого та підструктури несвідомого (передсвідомого) що поєднуються в Его (див. рис. 1, зліва).

Модель являє собою універсум, який охоплює всі основні підструктурні компоненти психіки, із яких лише одна слідує “принципу реальності”, інші – “принципу задоволення”. У сучасному науковому мисленні поняття “універсум” все частіше набуває смислу фіксованої системи. З логічної точки зору поняття “Модель” базується на відношеннях ізоморфізму і гомоморфізму, які існують між моделлю і тим, що з її допомогою моделюється. Ізоморфний, або ж гомоморфний образ деякого об'єкту і є його модель. Модель внутрішньої психодинаміки базується на відношеннях ізоморфізму (лінійні залежності).

Якщо ж обмежитись взаємозалежностями внутрішніх характеристик психіки з соціумом (вертикаль), то це відповідає характеристикам гомоморфізму. Прикладом цього є символ, який відрізняється від знаку характеристиками полізначності (якщо співвіднести символ із несвідомою сферою, а знак – із свідомою).

Система А і А' називається ізоморфною, якщо між їх елементами, а також функціями, властивостями і відношеннями існують або можуть бути встановлені симетричні відповідності. На створеній нами Моделі ці відповідності різняться за характером реальності: свідоме “прагне” перебувати в об'єктивних категоріях реальності; несвідоме – в уявних, передбачуваних (приміром: фотографія і передбачуваний по ній – оригінал). Будь-який ізоморфізм є гомоморфізмом, але не навпаки. Приміром, виділені в Моделі підструктури набувають реальності в поведінці суб'єкта – ось саме в цьому моменті ізоморфізм переходить в гомоморфізм.

В глибинній психології прийнято вважати, що психіку важливо розглядати в трьох аспектах – динамічному (як результат зіткнення різноманітно спрямованих психічних сил); енергетичному (розподіл та спрямування енергії); структурному. В наведеній нами Моделі (див.рис.1)

іманентно присутні всі три компоненти. Динамічний аспект представлений через взаємозв'язки свідомого з несвідомим; енергетичний - через спрямування енергії "лібідо" (та "танатос"), яка набуває вираженості при розгляді структури "по вертикалі"; та структурний, з лінійними взаємозалежностями, що відрізняється від Структури психічного, по З.Фрейду. Структурний аспект Моделі істотно доповнює психоаналітичну трьохкомпонентну структуру психіки та розкриває в ній характер лінійних залежностей, важливих для розуміння сутності суперечливого характеру самих підструктур психічного.

Функційно адекватно представлена трьохкомпонентна структура психіки в підручнику "Основи психотерапії"³. В контексті наших досліджень особливий інтерес представляє така підструктура як Ід. Дана інстанція функціонує у відповідності з первинними процесами (*що диктується принципом задоволення – Т.Я.*), її зміст невпорядкований, не підкоряється причинново-наслідковим зв'язкам та тимчасовим залежностям. Це ірраціональна, дифузно-хаотична і "аморальна" інстанція, яка живе за принципом задоволення, що виражається в знятті напруги при задоволенні потреби"⁴.

Зрозуміло, що для вибору об'єкту задоволення потреб необхідний вторинний процес, який би допоміг співвіднести потреби і реальність.

Модель демонструє, що такою об'єднуючою інстанцією для несвідомої сфери є передсвідоме, яке резервує витіснені імпульси, а значить і знання можливостей презентації несвідомого у свідоме. Саме тут відбувається вербалізація несвідомого та забезпечується його обізнаність з нормативними цінностями, які є визначальними в контролюючій функції "Зверх-Я". Останнє узгоджується з позицією Л.Ф.Бурлачука (та ін.): "Супер-Его подавляє спонуки Ід, спрямовує на моральні цілі. Супер-Его обумовлює прагнення до досконалості, формує ідеали, моральні судження і оцінки"⁵. З цим важко не погодитись. Разом з тим відомо, що Ід не знає "відмінностей між реальністю і фантазією, їй відомі лише бажання. Для Ід вона сама – весь світ"⁶. Тобто Ід самодостатня. Виникає запитання: для чого їй соціально-забарвлене "прагнення до досконалості... ідеалів..."? Значить, в теоретичних викладах авторів, як і взагалі в літературі з глибиннопсихологічною орієнтацією, відсутнє відповідне структурування інтрапсихічного феномену. Саме цю прогалину й покликана заповнити створена нами "Модель внутрішньої психодинаміки". Модель виникла як

³ Бурлачук Л.Ф., Грабская И.А., Кочарян А.С. *Основы психотерапии*. – К.: Изд. "Ника-Центр", 2001. – С. 24.

⁴ Там же. – С. 24.

⁵ Там же. – С. 25.

⁶ Там же. – С. 24.

узагальнення групової психокорекційної практики, в якій ми не можемо досліджувати свідоме відмежовано від несвідомого, що властиво академічній психології. Будь-який фрагмент практичної психології задіює людину цілісно. Разом з тим, дуже важливо розрізняти ці дві сфери свідомих та несвідомих проявів психіки. Свідоме має просоціальні цілі, які людина здатна прогнозувати. Несвідома сфера (передсвідоме) теж упорядкована і „має свою мету”, неусвідомлювану суб’єктом. Саме в цьому аспекті свідомі і несвідомі сфери згармонізуються, проте в діаметрально протилежних напрямках (див. “Модель”, стрілка 2 і 5). Ці дві сфери функціонують не автономно, а мають спільність. Несвідоме “обізнане” з усім, що притаманне психіці суб’єкта, оскільки воно “бачить” зміст свідомого. Свідоме ж не може “бачити” зміст несвідомого, оскільки заважають захисти, з якими в даному випадку пов’язані механізми опорів. Якщо ми торкаємося вразливих аспектів психіки суб’єкта, він дає реакцію опору в роботі з психологом. Опір - це така внутрішня обслуговуюча інстанція Его та Супер-Его, яка функціонує в якості іманентного, по відношенню до них, механізму. Опір ніяк емпірично не об’єктивуєш (бо це концепт), проте реакцію опорів можна відчути (а також спостерігати): в якийсь момент вся сутність суб’єкта неначе каже – „стоп”. Підкреслимо, процес витіснення і опір йдуть попарно: не буває витіснення без опорів. Якби не було опорів, доцільність витіснення була б сумнівна: зміст витіснися б і тут же повернувся б назад у свідомість. А так “витіснилось – і випало” зі сфери свідомості. Що ж відбувається з тим змістом, який зберігається під блоком опорів і не може ввійти у свідомість? За змістом, що витіснися, завжди стоїть енергія, яка зберігається у несвідомій сфері і намагається проявитись у свідомості чи в поведінці. Спрямованість несвідомого змісту – зреалізуватись (об’єктивуватись) у поведінці. Ми в даному випадку говоримо про несвідоме як про автономну сутність, оскільки воно структурно-функційно зорганізоване на зразок комп’ютера, цілісно інформоване (як про свою сферу, так і про сферу свідомого), обслуговує саме себе без активної участі свідомого, чого не можна сказати про останнє: його резервуаром є потенційно свідоме. “Розуміючи”, що там, “нагорі”, є Супер-Его та механізми опорів, які в явному вигляді не пропустять витіснений зміст, в сфері несвідомого активізується процес символізації (специфічного маскуваня) змісту. Останнє є невідомим ні самому суб’єкту, ні об’єктивному спостерігачу аж до певних проявів його в поведінці суб’єкта (сновидіння, малюнки, фантазії). **Процес символізації – це маскуваня змісту несвідомого від цензури “Зверх-Я” та можливості його прояву в поведінці.** Звідси випливає, що будь-який зміст, який знаходиться у несвідомому, не має змоги на прямолінійний вихід (інформаційно відкритий) у свідому сферу, в незашифрованому

вигляді. Зміст же свідомого суб'єкт, за бажанням, має змогу в будь-який момент, об'єктивувати та пізнавати. Який же процес пізнання того, що перебуває у несвідомій сфері? Цей зміст представляється у зашифрованому вигляді, тому потрібна допомога об'єктивного спостерігача. Для його пізнання потрібна інтерпретація, розшифровка. Пізнання несвідомого передбачає дешифрування його проявів у поведінці конкретної особи. Це відноситься до функції професійної діяльності психолога. Найскладніше з професійних завдань для останнього – дешифрувати символічний зміст, суттєвий для пізнання особливостей особистісної проблеми тієї чи іншої особи за окремими проявами її поведінки. Процес же дешифрування (інтерпретації) потребує розуміння несвідомої сфери психіки. Смыслова структура символу багатошаркова, він об'єктивно реалізує себе не як наявність конкретного змісту, а як динамічна тенденція: він не даний, а заданий. Трагування символу є діалогічною формою знання: смисл символу існує лише всередині людського спілкування, поза яким можна спостерігати лише порожню оболонку символу. Діалог, в якому здійснюється розкриття змісту символу, може бути порушений в результаті хибної позиції інтерпретатора. Протилежна крайність – поверхневий раціоналізм, зорієнтований на уявну об'єктивність і чіткість “остаточного тлумачення”, який усуває діалогічний момент і, тим самим, втрачає сутність символу. Символ – знак, прикмета розпізнання; він є образом, взятим в аспекті своєї знаковості; знаком, який наділений усією багатозначністю образу. Предметний образ і глибинний смисл виступають в структурі символу як два нероздільні полюси. Символ виражає смислову глибину, перспективу образу; його не можна дешифрувати прямими зусиллями розуму, він невіддільний від структури образу та не існує у вигляді деякої раціональної формули, яку можна виокремити із образу. Основна відмінність символу від знаку в тому, що достоїнство знака полягає в його однозначності, достоїнство символу – в його багатозначності. Символ сприяє виявленню цілісної картини через часткові прояви. Міфологічне світосприйняття передбачає нероздільну (недиференційовану) тотожність символічної форми і її смислу, що виключає будь-яку рефлексію над символом. Трагування символу, якоюсь мірою, є переходом від абстрактного до конкретного. Абстрактне – це “бідність”, однобічність знання, рух від менш змістовного до більш змістовного. Символ, на відміну від знакової системи, завжди несе емоційне навантаження, вказуючи тим самим на пряму причетність до несвідомого. Слово ж, як абстрактний знак, набуває емотивного заряду через синтезування з символом, а без таких зв'язків слово лише виконує формально-інформативну функцію. Тому слово, за певних умов, може перетворюватись у символ. І чим більше слово у спілкуванні має

символічний відтінок, доступний свідомому сприйняттю у сфері спілкування, тим цікавішим (емоційно живішим) є само спілкування. Символ же сам по собі сильніший за знак не лише емотивним зарядом, а й своєю внутрішньою синтезованістю семантичного різноманіття, здатністю симультанного вираження змісту як свідомої так і несвідомої сфер водночас з усіма їх суперечливими взаємозв'язками (згідно підструктур Моделі). В процесі символізації діють механізми, на які вперше звернув увагу З.Фрейд у процесі інтерпретації сновидінь, а саме: згущення, зміщення, натяк, гіперболізація, мінімізація, кількісні маскування, схематизація, порушення фізичних закономірностей предметів (відсутність окремих їх частин чи їх викривлення). Вищеназвані механізми особливо яскраво проявляються в процесі аналізу малюнків. Ці механізми породжують символ, в якому об'єктивуються “назовні”. Достоїнство символу залежить від його полізначності. Психіка діє дуже економно. Невідомо, яку б кількість компонентів було задіяно, коли б не спрацьовувала символізація витісненого змісту.

Безсумнівним є факт, що основний зміст психіки суб'єкта загалом зберігається на несвідомому рівні. Ми усвідомлюємо лише фрагмент нашого активного функціонування в ту чи іншу мить: вся сукупність соціально-перцептивної інформації загалом зберігається у несвідомій сфері. З огляду на це, видається невинувачення З.Фрейда в тому, що він перебільшував роль несвідомого. Його опоненти стверджували, що все те, що не усвідомлюється – не існує. Проте швидше можна говорити про неіснування свідомості, бо вона актуалізується лише фрагментарно, а весь інший зміст перебуває в потенційно свідомому стані. Потенційно усвідомлюване – це те, що не усвідомлюється в актуальний момент. Саме такий зміст психіки людини, який не суперечить цензурі Зверх-Я, не витісняється, може зберігатись на потенційно свідомому рівні, а його прояви не актуалізують опори. Цей зміст може легко переходити у свідомість під впливом потреб (зовнішніх чи внутрішніх). Несвідоме ж, існування певного змісту, який піддавався опорам та витісненням, характеризується зв'язком з Ід (з нашими надрами, потягами), але не дозволяє йому прямолінійно об'єктивуватись у свідомість особи, хоч потенційне прагнення заявити про себе “назовні” завжди притаманне витісненому. Реалізація ж такого прагнення стає можлива саме завдяки процесу символізації. Іншими словами, процес символізації породжений прагненням витісненого змісту проявитись “назовні”. В даному випадку функційні залежності між підструктурами Моделі ми змушені розглядати “по вертикалі”. “По горизонталі” провідним механізмом в об'єктивуванні нереалізованих інфантильних потреб є механізм заміщення. Якщо ж звернутись до психомалюнку, то потрібно забезпечити певні діалогічні

умови, щоб побачити прояви несвідомого по обох “осях координат” (див. “Модель”).

За умов спонтанного малювання образ синтезовано і одночасно виражає свідоме і несвідоме (автора). Цілісність пізнання є найвагомішою умовою для психолога-практика. При аналізі малюнків ми намагаємося здійснити аналіз та синтез свідомих і несвідомих аспектів психіки їх автора в процесі діалогу з останнім. При цьому потрібно розуміти функційну різницю між свідомим та несвідомим.

Ось саме цьому слугує комплекс тематичних малюнків, які ефективно аналізувати в діалозі з автором, об’єктивуючи логіку несвідомого, “іншу логіку”, порівняно з “логікою свідомого”, на чому більш детальніше зупинимось далі.

Привертає увагу те, що ніхто нікого і ніколи не вчив передавати такий складний психологічний зміст несвідомого в малюнках, котрий у кожного індивіда є неповторним і такий, що піддається інтерпретації. Якщо взяти до уваги генезис, то можна дійти висновку, що вже діти можуть передавати символізований психологічний зміст в малюнку, який що ґрунтується на рефлексії, самоусвідомленні та самовідображенні. За нашим припущенням, цю здатність образної передачі змісту в малюнках забезпечує (та сприяє її розвитку) вроджений інстинкт - архетип. Архетип в нашому розумінні - це психодинамічна тенденція, яка сприяє розвитку навичок та умінь представляти складний психологічний зміст в образній формі. Архетип – це вроджена тенденція до образного та символічного впорядкування внутрішнього світу суб’єкта.

Завдяки архетипу використовується банк візуальних засобів із надр колективного несвідомого. Це особливо помітно у випадках, коли на певний зміст “Я” накладається жорстке „Табу”, що ускладнює суб’єкту його вираження в психомалюнках. Це, як правило, пов’язано з едіповою залежністю, яка лежить в основі особистісної проблеми суб’єкта. Саме завдяки архетипу здійснюється об’єктивування в поведінці “потаємної” інформації із надр несвідомої сфери. Програмування поведінки суб’єкта інфантильними мотивами обов’язково виражається в малюнку за умови його вільного виконання.

Цілісність психіки та взаємозв’язку свідомої і несвідомої сфер забезпечується адаптація архетипних символів до соціуму з відображенням неповторності досвіду особи. Тому архетипна символіка у кожного індивіда має індивідуально-неповторне забарвлення за рахунок фіксацій минулого досвіду. Відомо, що протягом багатьох років, коли розвивалось людство, існувало піктографічне письмо, яке сприяло вираженню емоційних станів, пов’язаних із блискавкою, громом, страхом та ін. З генотипом передається здатність до відтворення в образах та символах

психологічного змісту індивіда. При аналізі малюнків ми переконуємось у складності процесу передачі неусвідомлюваного змісту та семантичних взаємозв'язків між окремими символічними елементами. Свідомість ніколи не впорається з такою задачею. Наприклад, феномен сомнамбулізму – якщо привести людину до свідомості, вона може впасти. На ці особливості прояву несвідомого психолог повинен звертати увагу і з великою ретельністю пізнавати його закономірності. Ми не є прихильниками тестової інтерпретації малюнків, бо це фактично є процес перетворення символічного характеру малюнка у знаковий, що неодмінно відбувається у випадку застосування стандартизованих форм його розуміння. Згідно тестової інтерпретації будь-який символ перетворюється в знак. Чому? Назвемо три основні причини: виключається врахування бачення образу самим суб'єктом; нівелюється багатозначність інтерпретації; не враховуються логічні взаємозв'язки (асоціації) між окремими образами та їх елементами⁷. Тестова інтерпретація малюнку породжує артефакти, бо не враховуються сутнісні характеристики несвідомого. Психолог за таких умов стає нецікавим для автора малюнків, оскільки таку (тестову) інтерпретацію він (автор малюнку) за бажанням може здійснити і сам. Символічність малюнку полягає у тому, що малюнок здатний “розповісти більше”, ніж автор свідомо вкладає у його семантику. Для психолога-практика набуває першочергового значення його професійна здатність розуміти символічний характер несвідомого та вміти його дешифрувати шляхом виявлення взаємозв'язків між елементами виокремлених образів. Свідоме оперує абстрактними знаками - словами, несвідоме ж образами, що носять символічний характер. Коли ми працюємо з малюнками в психоаналітичному ракурсі, то переконуємось, що маємо справу не просто з образами, а з символами. Символ, як ми уже підкреслювали, не виражає зміст прямолінійно. Образна канва розходиться з семантичною, смисловою – і в цьому роль і функції символу як такого. Символ завжди емкий (місткий) за змістом і багатозначний. Враховуючи образний і символічний характер змісту несвідомого, дуже важливо працювати з візуальним матеріалом, до якого причетна рука суб'єкта, яка цілісно виражає зміст психіки.

Є підстави констатувати, що свідоме і несвідоме підкоряються різним законам функціонування, які і виражають сутність антиномії між цими підструктурами психіки, вони є протилежностями одного цілого, і вони є еквівалентними, “працюють” в одному напрямі – на збереження цієї

⁷ Див. статтю Т.С.Яценко “По той бік символіки психомалюнків” // Практична психологія та соціальна робота, №7, 1999 р.

цілісності, хоч і з орієнтацією на різні цінності (див. Модель). Ці дві підструктури (свідоме та несвідоме) не існують одна без одної, а пізнання однієї із них не може бути повним без врахування специфічних особливостей впливу іншої підструктури. На наш погляд, саме недотримання цього постулату обумовлює практичну слабкість психології. Свідоме і несвідоме настільки ж семантично близько стоять одне до одного, настільки ж і далеко – ось сутність взаємозв'язків між ними.

Таблиця 1. Функційні особливості двох сфер психіки

<i>Свідоме:</i>	<i>Несвідоме:</i>
дії мають цілеспрямований, раціональний характер;	носить ірраціональний характер;
первинно детерміноване зовнішньою діяльністю і лише потім переходить у внутрішній план у вигляді думок, ідей;	детерміноване внутрішніми механізмами; репрезентується переважно образами фантазії, які носять символічний характер;
орієнтується на вироблені суспільством цінності;	“орієнтоване” на умовні цінності “ідеалізованого Я”;
включає ставлення суб'єкта до самого себе через цінності, що притаманні самосвідомості;	ґрунтується на умовних цінностях, які не усвідомлюються так же, як і їх відношення до ідеалізованого “Я”. Наявність умовних цінностей пізнається опосередковано через “очікування” суб'єкта на підтвердження гідностей “Я”;
причетне до самопізнання;	має обмежені можливості самопізнання;
переважно опосередковане досвідом пізнання <u>інших</u> людей;	піддається пізнанню в процесі психоаналізу матеріалу власної поведінки;
представляє суб'єктивний образ об'єктивного світу;	є об'єктивним образом суб'єктивного світу (необхідність об'єктивного спостерігача);
є відображенням в духовному житті суб'єкта інтересів і уявлень різних соціальних груп, класів, націй, суспільства в цілому;	відображення інфантильних інтересів “Я”, переслідування цілей завершення справ дитинства за участю колективного несвідомого;
є носієм моралі;	ґрунтується на витісненнях в несвідому сферу невідповідного моралі змісту;

тракується як особливий, вищий рівень логічної впорядкованості психічної діяльності суб'єкта;	регресивний, інфантильний спосіб самоорганізації, який підпорядкований "іншій логіці";
розумова вибудова дій і передбачення їх наслідків;	притаманний символічний характер активності, спрямованої на внесення коректив у поведінку в контексті незавершених "справ дитинства";
з самого початку є суспільним продуктом;	стимульоване потягами "Ід" та носить інтрасоціальний характер;
мозок як "орган свідомості" лише за умов причетності людини до соціального життя;	мозок стає "органом несвідомого", за умов цілісного поринання людини в егоїстичні справи інфантильного "Я", з орієнтацією на глибинні цінності;
має тим вищий рівень, чим в більшій мірі та з більшою ясністю людина здатна до самозвіту;	має тим нижчий рівень, чим в меншій мірі притаманний процес вербалізації;
має фокус і периферію (вчення про домінанту);	провідними є цінності інфантильного "Я"; фокус та периферія узгоджуються на латентному рівні;
притаманні різні рівні ясності;	притаманна різна міра пізнаності;
знаходиться в складній взаємодії з несвідомим;	знаходиться в складній взаємодії з свідомим;
зміст виражається знаково;	виражає зміст замасковано, підтекстно та символічно;
підлягає законам часу, простору та статі;	функційні особливості змісту: поза часом, статтю та простором;
зміст переважно зберігається в потенційно свідомому і може актуалізуватись вольовим зусиллям;	зміст зберігається на латентному рівні; заблоковано прямий перехід у свідомість; процес стримується "опорами" та психічними захистами.

Вищенаведені порівняльні характеристики переконують, що свідоме і несвідоме, є проявами однієї і тієї ж реальності - психіки, в той же час не є носіями одних і тих же функційних характеристик. Останнє обумовлює думку, що пізнання несвідомого потребує інших методів, згідно принципу додатковості, подібно квантовій фізиці, які були б спроможні відтворювати цілісну картину психіки, з врахуванням лінійних взаємозалежностей підструктур.

Тамара Яценко

ОСОБЛИВОСТІ ВНУТРІШНЬОЇ ДИНАМІКИ ПСИХІКИ

Резюме

В статті Т.С.Яценко представлено авторський підхід до розуміння внутрішньої динаміки психіки. В даній статті вперше підкреслюється важливість лінійних взаємозалежностей, іманентно притаманних самим підструктурам психічного, які носять суперечливий характер, та їх взаємозв'язки по типу антиномії. Особливий науковий інтерес представляє “Модель внутрішньої динаміки психіки”, яка істотно доповнює відому з часів З.Фрейда структуру психіки. В статті приводиться порівняльна таблиця особливостей феномену свідомого та несвідомого, представлено структурно-функційний аналіз їх зв'язків.

Tamara Jacenko

OSOBLIWOŚCI WEWNĘTRZNEJ DYNAMIKI PSYCHIKI

Streszczenie

W artykule zaprezentowano podejście Autora do rozumienia wewnętrznej dynamiki psychiki. W artykule ustalono rolę liniowych współzależności, ściśle powiązanych z strukturami psychicznymi, które mają sprzeczny charakter, i ich wzajemne relacje względem typu antynomii. Szczególne znaczenie naukowe przedstawia „Model wewnętrznej dynamiki psychiki”, która w zasadzie uzupełnia znaną z czasów Z. Freuda strukturę psychiki. W artykule przytoczono tabelę porównywalną osobliwości fenomenowi świadomego i nieświadomego, przedstawiono strukturalno-funkcjonalną analizę ich wzajemnych relacji.

Tamara Yatsenko

THE FUNCTIONAL AND STRUCTURAL ASPECTS OF THE INTEGRAL PHENOMENON OF MENTALITY

Summary

The functional peculiarities of the conscious and unconscious sphere of mentality are analyzed in the article. “The model of inner psychodynamics” based on the objectivity of the mechanisms of intracontradiction and psychodynamics in the context of the inner integrity of mentality is presented. The author shows the difference in the parameters of understanding the antagonistic contradictions of mentality “on the vertical line” and “linear” interdependencies “on the horizontal line”, which are considered as the unanimity and the unity of contradictive substructures.